

A Várady család irathagyatéka

Egy személyes emléikkel kezdem. Valamikor 2012 januárjában keresett meg Várady Tibor, akiről tudtam, hogy neves nemzetközi jogász, író, az *Új Symposion* egyik alapítója, szerkesztője, hosszabb ideig a *Létünk* felelős szerkesztője is volt, majd a Panić-kormány idején igazságügyi miniszterként belekóstolt a nagypolitikába, illetve jogászok generációit oktatta Újvidéken, Budapesten és számos amerikai egyetemen. Vajdasági értelmiségi körök révén tudomásom volt arról is, hogy ő a nagybecskereki Várady Imre (1867–1959) által alapított jogászdinasztia sarja, pontosabban Várady Imre unokája és egy igen gazdag családi hagyatékok őrzője. Azt is rebesgették, hogy az iratokat kutató még nem látta. A Délvidékre vonatkozó kutatásaim révén, elsősorban magyar kormányzati iratokból, már ismertem Várady Imre 1918 utáni kisebbségpolitikai tevékenységét, ám csak futólag ismertem Várady Tibort – így reménytelennek tartottam, hogy a hagyatékok ügyében felkereshetem. De néha a történezt is utoléri a szerencse. Ez történt velem is, amikor Várady Tibor váratlanul rám bízta nagyapja irathagyatékának feldolgozását.

A kutatást 2012 augusztusában kezdtem meg az iratok eredeti lelőhelyén, a család nagybecskereki házában történészprofesszor férjemmel, aki – ahogy ő fogalmazott – „önkéntes kutatási asszisztensként” kísért el erre az útra, amelyen Várady Tibor nagylelkű vendéglátását élveztük. Az út szakmai megszervezésében nagy segítségünkre volt régi ismerősünk és barátunk, Németh Ferenc professzor, művelődéstörténész, Bánát kultúrtörténetének kiváló ismerője, de számíthattunk Bálint Arankára, a becskereki levéltár munkatársára is. Kutatói céloom az volt, hogy az iratok segítségével, a hazai törté-

netírásban először, megrajzoljam egy jugoszláviai magyar kisebbségpolitikus pályáját.

Az első megglepetésem az iratok váratlanul nagy mennyisége volt (több ezer dokumentumról van szó!), pedig én a teljes hagyatéék csupán Várady Imre kisebbségpolitikai tevékenységére vonatkozó részét néztem át, a jogi iratokat nem. Így rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy a becskerekai tartózkodás tervezett egy hete alatt lehetetlen a szokásos kutatói módszerrel dolgozni. S bár igyekeztem felkészülni arra, hogy a szükséges dokumentumokat lefényképezzem, de gyorsan kiderült, ebbéli tudásom ehhez elégtelen. Gyorsan taktikát váltottunk: míg én a lehető leggyorsabb tempóban válogattam a szükséges iratokat, a férjem egy közelben lévő fénymásolónál másoltatta le azokat.

Gyorsan kiderült az is, hogy az iratok jócskán túlmutatnak az egyidejű, szinkrón adatok tárházán. Ilyen mennyiségű, ilyen hosszú időszakot átfogó, hiánytalanul fennmaradt személyes iratgyűjteményt egyetlen magyar kisebbségpolitikus sem hagyott hátra, beleértve a Felvidéket, Erdélyt és Kárpátalját is. Délvidéki vonatkozásban pedig az iratok egyenesen unikumnak számítanak. Levéltárosi szaknyelven szólva, a dokumentumok „*keletkezettői*”, „*iratképzői*” Várady Imre mellett a délvidéki magyarok kisebbségpolitikussai, helyi exponensei – Deák Leó, Dettre János, Csettle János, Csuka János, Gráber László, Király Károly, Kramer Gyula, Marton Andor, Nagy Ödön, Nagy Iván, Prokopy Imre, Reök Andor, Sántha György, Strelitzky Dénes, Székely Áron – voltak, hogy csak néhányat említsek. A hagyatéékban található források műfajilag, tematikailag rendkívül sokrétűek, de feltűnő, hogy jelentős részük levél. Ez azzal magyarázható, hogy a főként jogászokból, ügyvédekkel álló kisebbségi elit így tudta pótolni a szervezkedéshez szükséges hiányzó infrastruktúrát. Szerencsére nemcsak a Váradyhoz írott levelek őrződtek meg, de az úgynevezett kimenő levelek fogalmazványai, azaz az ő válaszai is.

A délvidéki magyarok története a „nagypolitika” nézőpontjából ma már jórészt feldolgozott. A Várady-iratok azonban egy egészen más aspektusból, mondhatni alulnézetből, a cselekvő, részt vevő ember(ek) szemszögéből láttatják a kisebbségi helyzetbe került több mint félmillió magyar közösség sorsát, miközben átírják a jugoszláviai magyarok helyzetére, tevékenységére, belső vitáira, politikai áramlataira és társadalmi hálójára vonatkozó eddigi ismereteinket.

Ebben a vonatkozásban legalább ilyen fontosak a helyi és az országos hatóságokhoz, minisztériumokhoz eljuttatott panaszok, javasla-

tok, engedélyeztetési eljárások és betiltások, a Magyar Párt és a különféle magyar kulturális szervezetek helyi tevékenységét, gondjait, terveit tükröző iratok. E források értékét növeli, hogy a Magyar Párt iratai nem maradtak fenn, a betiltások, rendőrségi zaklatások során elkobozták azokat – bár nem kizárt, hogy a jugoszláv belügyminisztérium iratai között valahol lappanganak.

Felbukkannak e forrásokban a vajdasági, bánági szellemi, kulturális élet olyan jelentős személyiségei is, mint például Brajjer Lajos, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Havas Károly, Herceg János, Kende Ferenc, Mara Jenő és Szenteleky Kornél is. Ezek az iratok nemcsak historiográfiai szempontból jelentősek, hanem eszme-, sajtó- és irodalomtörténeti vonatkozásuk miatt megkerülhetetlenek más tudományágak számára is. Folytatva a hagyaték méltatását: találtunk például az 1920-as évekből származó, kézzel írott magyar választói névjegyzékeket, a Jugoszláv Királyság első éveiben elbocsátott vármegyei tisztviselők támogatását szolgáló adomány- és segélylistákat, a Jugoszláviai Magyar Párt és a Magyar Közművelődési Szövetség üléseinek (eltűntnek hitt) jegyzőkönyveit, Várady Imrétől származó beszédvázlatokat, a délvidéki magyar szövetkezetek létrehozására vonatkozó tervezeteket, a magyar kisebbség társadalomszervezésére vonatkozó elképzeléseket, sajtótörténeti jelentőségű tanulmányokat, Várady kézzel írott, a partizánmegtorlásokkal egy időben készült feljegyzéseit és sok-sok segélykérő és köszönőlevelet, kulturális programokat, különböző báli és egyéb meghívókat, a napi aprómunka, a kisebbségi mikrovilág megannyi korabeli dokumentumát. Még az akkori táviratok, postai feladószelvények, menetrendek és vonatjegyek is megőrződtek.

A kutatás során az iratokat Várady Tibor készítette elő számomra, azok többnyire az eredeti dossziéban, témák, illetve korabeli iktatószámok szerinti csoportosításban, például *Magyar ügyek, Szenátori ügyek, 9830, LVI.* stb. felirattal kerültek a kezembe.

Mint ismeretes, fennmaradtak Várady Imre naplófeljegyzései is, amelyek immár két kötetbe rendezve, az unoka, Várady Tibor szerkesztésében és előszavával, az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából szintén a kutatók rendelkezésére állnak. S akkor még nem szóltunk az ügyvédi munkájával kapcsolatos szinte beláthatatlan mennyiségű periratról, amelyek Várady Tibor jóvoltából keltek ismét életre, s formálódtak korabeli életképekké. Az író Várady Tibor azoknak a nagyapja idejében még virágzó bánági közösségeknek „irattárból

való” történeteit örökítette meg, amelyeknek, mint fogalmaz, „néha elfogynak az emlékezethordozói”. Várady Imre 1910 és 1943 közötti naplófeljegyzései nem kerültek elő, talán nem is írt ilyeneket. Életének ezt a politikailag legaktívabb korszakát tehát a családi levéltár dokumentumai alapján tudtuk rekonstruálni.

De mielőtt tovább folytatnám az iratok bemutatását, röviden szeretném megrajzolni az iratokat „keletkeztető”, illetve megőrző személy, Várady Imre portréját, hiszen tevékenysége a kutatók szűk körén kívül alig ismert. Életútjának részletes elemzésére egy dokumentumkötetben tettem kísérletet, amelyben a több ezer iratból 351 dokumentumot tettem közzé, s amelyet 2016-ban a Forum Könyvkiadó jelentetett meg.

1867-ben, a kiegyezés évében született az akkor még főként németek lakta bánáti Katalinfalván (Kathereinfeld, Ravni Topalovac), az éppen megszülető Osztrák–Magyar Monarchiában. Kamaszként tanúja volt Becskerek vasútforgalomba való bekapcsolásának, láthatta, hogy erős rudakra függesztett hordókban, puttonyokban hordták a város házaiba az ivó- és a mosóvizet, s nagykorúvá válásának (akkor ez a 24. életév volt) idején az újdonságnak számító telefonok hívószáma még csak két számjegyből állt. Szűkebb pátériája, a Bánság, amely a Magyar Királyság része volt, a 19. század második felére etnikai és vallási tekintetben a Kárpát-medence, s talán egész Európa egyik leginkább sokszínű régiójává vált, ahol a különböző kultúrák, életmódok harmonikusan kiegészítették egymást.

Ötéves korában családjá Nagybecskerekre költözött, amely város történelme során számos nevet viselt, hűen tükrözve a változó időket: Becskerek, Veliki Bečkerek, Petrovgrad, Großbetschkerek, Zrenjanin. Apját törvényszéki fogházfelügyelőként helyezték ide, s e gyönyörű Bega-parti városban élte le egész további életét. 1959-ben, a titói Jugoszláviában hunyt el, 92 éves korában. Megélte a Monarchia széthullását, a 20. század két nagy háborúját és három impériumváltást.

Születésekor az 1848-as forradalom és szabadságharc még élő emlék volt, résztvevői ott éltek közvetlen környezetében: apja és nagybátyjai is részt vettek a forradalomban. Ellenzéki színekben, a Függetlenségi Párt jelöltjeként 1905 és 1910 között ellenzéki országgyűlési képviselővé választották. A 48-as eszméken kívül hatást gyakoroltak rá a polgári radikalizmus ideológiája, a szabadkőműves-gondolatok és nem utolsósorban az általános emberi haladást szolgáló nemzeti

eszmé. 1918 után egész tevékenységével a magyar kisebbség nemzeti önazonosságának megőrzését szolgálta. Élete utolsó szakaszában olyan új etikai, gazdasági, politikai ideológiákkal és rendszerekkel szembesült, amelyek szöges ellentétben álltak egész addigi világával, értékrendjével. Megtapasztalta Bánát náci Németország általi megszállását, majd a Jugoszláv Kommunista Párt hatalomra jutását és a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépülését.

Életének politikailag legaktívabb korszaka a két világháború közé esett. A kisebbségi helyzetbe került délvidéki magyarok egyik legtekintélyesebb vezetőjeként írta be nevét Magyarország, Jugoszlávia és a magyar kisebbségek történelmébe. A Monarchia felbomlásának idején, 1918. november 27-én a becskerekai Magyar Nemzeti Tanács vezetőjeként tiltakozott a várost megszálló szerb csapatok parancsnokánál, Dragutin Ristić ezredesnél, amiért az „sajnálatos tévedésből” a Szerb Nemzeti Tanácsra ruházta a hatalmat. A szerb csapatok lefegyverezték a magyar nemzetőrséget, és nemcsak magánlakásokat, hanem a felügyeletükre bízott városházát is feldúlták. Egyúttal kérte az elbocsátott tisztviselők azonnali visszavételét is. Pár héttel később pedig annál a Slavko Župunskinál tiltakozott a szerb hatalmi szervek hatáskörének Beckserekre történő kiterjesztése ellen, akit a szerb csapatok bevonulása után neveztek ki főispánnak. Župunski egyébként korábban ügyvédtársa volt, és a háború alatti magyar internálásból való kiszabadítása érdekében Várady Imre sikeresen járt el.

Nagybecskerekai ügyvédi irodája, amelyet közvetlenül ügyvédi vizsgája letételének évében, 1893-ban a Korona Szállóval szembeni épületben nyitott meg, 1918-tól a magyar kisebbségi ügyek nem hivatalos központjává vált. Az ekkor már jó nevet szerző ügyvéd az egyik legfontosabb szervezője lett a jugoszláviai Országos Magyar Pártnak, amely – mint ismeretes – 1922-ben alakult meg, s amelynek társelnöke, majd elnökségi tagja, illetve a bánáti tagozat elnöke lett. Az 1927-es parlamenti választáson Strelitzky Dénessel, a párt titkárával együtt, először a királyi Jugoszlávia történetében, a Magyar Párt listáján parlamenti képviselővé választották, majd két ciklusban felsőházi tag, azaz az első és egyetlen kisebbségi szenátor lett.

A királyi diktatúra bevezetése megsemmisítette a magyar kisebbség nehezen létrehozott intézményeit, a többi párttal együtt magát a Magyar Pártot is betiltották, és dermesztő hallgatásra ítélték a kisebbség vezetőit. Leveleiket cenzúrázták és elkobozták, emiatt alig írtak egymásnak. Az enyhülő diktatúra a Magyar Párt újjászervezését

ugyan soha többé nem engedélyezte, kulturális szervezeteik azonban, a Belgrád által felállított szigorú keretek között, lassan újrakezdheték munkájukat. Ebben az időben Váradynak sikerült életben tartania a becskerekai Magyar Művelődési Egyesületet, az annyira óhajtott egységes kulturális szövetség és egy központi iroda létrehozására azonban még várni kellett.

A kisebbségi intézményhálózat megsemmisítésének idején felértékelődött a magyar napilapok, folyóiratok (*Bácsmegeyi Napló, Torontál, Délbácska, Reggeli Újság, Kalangya* stb.), valamint az írók és irodalmi társaságok (Szenteleky Irodalmi Társaság) irodalom- és kultúraszervező tevékenysége. Ez utóbbiban Váradynak is komoly szerepe volt, amit egyértelműen bizonyítanak azok az iratok, amelyek e társaság megalakulása kapcsán keletkeztek. Belgrád a két háború között nem építette ki saját kisebbségpolitikai csatornáit, kormányzati intézményeit, így a hivatalos körökhöz fűződő személyes kapcsolatok, kijárások, audienciák rendszerének kiemelt jelentősége volt. Várady ezeket az utakat tudatosan építette, amihez realitásérzéke, széles ismeretségi köre mellett az is hozzájárult, hogy a német mellett – a magyar politikai, társadalmi elit ritka kivételeként – jól beszélt szerbül is, illetve szenátori pozícióját is taktikusan használta ki.

A kisebbségi eliten belüli ellentétek – az európai erőviszonyok átalakulásával összefüggésben – a harmincas években kiléptek az emigránsok, októbristák, a „zsidók és zsidóbarátok”, valamint az „igaz keresztények” személyes rokon- és ellenszenvekkel tarkított korábbi keretei közül. Generációs ellentétekkel terhelt új ideológiai, politikai és taktikai ellentétek jelentek meg a kisebbségi magyar közéletben, amelyek a szakadást vetítették előre. A Nagy Iván ügyvéd vezette, a *Nép* című lap köré csoportosuló „fiatalok” jobbról, a „korszellem” nevében kérdőjelezték meg az „öreges”, köztük Várady és általában a Magyar Párt korábbi vezetőinek tevékenységét. Az egyre dinamikusabb horvát nacionalizmus hatására Belgrád helyett Zágráb felé fordították volna a magyarság politikai szekerét, ami a mindenkori kormánytényezőkhelyett a horvát ellenzékkel való politikai összefogást jelentette volna. A német faji ideológia mintájára egy nem részletezett „nép felé fordulást” hirdettek, és a Vajdaság egy részének a Horvát Bánsághoz történő csatolását, valamint a földkérdés radikális megoldását tüzték zászlójukra. De balról is keményen kritizálták a régi vezető garnitúrát. A szabadkai Népkör egy baloldali, majd a *Híd* körül csoportosuló ifjúsági mozgalom kiindulópontja lett. Ők

a választások alkalmával kicsikart tünékeny engedmények, a „kis eredmények, nagy ígéreték” politikája helyett szintén a „széles alapú népi politikát” hirdették, szorgalmazták a kisebbségek gazdasági megerősítését (szövetkezetek) és a nép kulturális szintjének felemelését (tanfolyamok analfabétáknak). Újvidéken felerősödött a harcos keresztény irányzat is, amely szintén a szövetkezeti mozgalom kiépítését szorgalmazta, és nagyobb helyet követelt magának a kisebbségi magyar sajtóban.

A nemzetközi helyzet változása, valamint a szerb–horvát kiegyezés (1939. augusztus 26-a) ugyanakkor lehetővé tette, hogy a magyarság politikai és kulturális pozícióinak kérdése a Magyarország és Jugoszlávia közötti alku kérdésévé váljon, kitágultak a kisebbségi lét megőrzésének lehetőségei. Várady Nikola Beslic mezőgazdasági miniszteren keresztül közvetítette a magyar kormány kívánalmait Belgrád felé. (Beslic a magyar kisebbség „kijáró emberének” számított a jugoszláv fővárosban, és magyarul is jól beszélt.) Budapest ebben a belső vitákkal terhes időben is a régi gárdát támogatta, és nem csak Belgráddal egyetértésben Váradyt tartotta a legalkalmasabbnak a szenátori tisztségre. A neves jogászt végül II. Péter király nevezte ki 1939. január 16-án.

A belső támadások ellenére tehát, amelyek Nagy Iván és csoportja részéről 1939 őszétől erősödtek fel, Várady nem szorult partvonalra. Sőt, a magyar kormány Deák Leó zombori ügyvéddel, Bács-Bodrog vármegye későbbi főispánjával megbízta az egységes, „politikamentes” Magyar Kulturális Szövetség (MKSZ) létrehozásának előkészítésével, amely 1940. november 24-én alakult meg, nem sokkal a Magyarország és Jugoszlávia között 1940. december 2-án megkötött barátsági szerződés előtt. A belső ellentétek csillapítását szolgálta, hogy egy nappal azután, hogy a jugoszláv koronatanács döntött a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásról (1941. március 23-án), létrehozták az MKSZ úgynevezett ötös tanácsát, amelyben az „öregek”, Várady és Deák Leó mellett a jobbról jövő „trónkövetelők”, azaz Nagy Iván és hívei is helyet kaptak. Tevékenységüknek azonban néhány nap után Jugoszlávia katonai lerohanása és az ország felosztása vetett véget.

1941. március 11-én Bánátban is felcsillant a remény, véget ér a huszonhárom évig tartó kisebbségi lét, a várva várt revíziót azonban Várady Imre nem élhette át. Április 14-én a Wehrmacht és az SS alakulatai foglalták el Nagybecskerekét, és az idős kisebbségpolitikus

élete kifejezetten rossz irányba fordult. Sok tízezer bánáti magyarral együtt egy megszállt, feldarabolt, bizonytalan sorsú ország másodrangú polgára lett. Bánátot hosszú időre hermetikusan elzárták Magyarországtól, korábbi kapcsolatai megszakadtak, tetejében egy tőle ideológiailag merőben idegen világba, a német nemzetiszocializmus által vezérelt rendszerbe csöppent. A bánáti magyarok érdekérvényesítő lehetőségei az ottani németekhez képest határozottan romlottak, az ő szavait idézve: „a magyarságot másodrendűségbe szorító rendszer” alakult ki. A Bánáti Közművelődési Szövetséget leválasztották az egységes Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségről, amely elvesztette eredeti funkcióját, és a magyarok számára a fizikai túlélés pusztá keretévé vált. Legfontosabb feladata a központilag kiosztott tüzelő, lábbeli és élelmiszer-fejadag elosztása volt. A Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetségre átkeresztelt szervezet vezetéséből kiszorították, bár ő maga sem kívánt benne szerepet vállalni. Naponta szembesült a náci ideológia embertelenségével, régi, zsidó származású barátját többszöri próbálkozásra sem tudta megmenteni. Régi szerb kapcsolatait a Kállay-kormány kérésére az 1942. januári bácskai razzia miatt mélypontra jutott magyar–szerb kapcsolatok javítása terén igyekezett kamatoztatni.

1944. szeptember végére összeomlott a bánáti német megszállás, október elején bevonultak a városba a Vörös Hadsereg és a jugoszláv partizáncsapatok. Becskerek polgárai kezdetben sokat szenvedtek a szovjet és a partizánkatonák rablásaitól, a nemi erőszaktól, „a vad megtorlásoktól”. Az első német és magyar civil túszok kivégzésekor keserűen írta le *Naplójában*: „megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása”. 1945 után az idős politikus már csak jelképes funkciókat töltött be a titói Jugoszlávia magyar kisebbségének életében.

Végül őt sem kerülte el a háború utáni esztelen, értelmetlen megtorlás, bár azon kevesek közé tartozott, akiknek a pere viszonylag szerencsésen végződött. A perről csupán *Naplójából* értesülhetünk, az erre vonatkozó iratokat sajnos nem találtuk meg a hagyatékban. Néhány régi szerb barátja, elsősorban Slavko Župunski, a közhangulat ellenére, kiálltak mellette. A megszállókkal való együttműködésre hivatkozva, mint a becskerekci cukorgyár részvényesét, egy év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, de elkerülte az ilyen ügyekben szokásos teljes vagyoneklobzást. Sőt. Távollétében az 1945 júliusában Újvidéken újjáalakult Magyar Közművelődési Közösség díszelnökévé választották, aktív politikai szerepet azonban már nem töltött be.

A becskerekai római katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. Hosszú életét hozzátartozói egy mondatba sűrítették: „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon.”

Tanulmányom végén néhány olyan iratot szeretnék bemutatni, amelyek egyrészt a kisebbségi lét kevéssé ismert részleteire világitanak rá, másrészt, talán kissé szokatlan módon, nem Várady Imre hétköznapijaiba, hanem ünnepnapjaiba engednek bepillantást.

A *Kiadás 3.*, az 1367. és az 1367/2. számú dossziékban található az a több száz elismervény, amelyeket az 1918 után még állásukban maradt, de fizetést már nem kapó, majd elbocsátott vármegyei és városi köztisztviselők írtak annak kapcsán, hogy mennyi fizetési előleget, illetve segélyt vettek fel a Tisztviselőket Segélyező Bizottságtól 1919 és 1921 között. Várady ügyvédi irodája a segélyek elosztásának központja volt. Mács József vármegyei díjnok 1919. november 5-én és november 26-án például elismerte, hogy „a mai napon Hegedűs Kálmántól kézhez vettem 300 K., azaz háromszáz koronát az eddigi hátralékos törvényes hivatali illetményeim rész összege címén”, és „feltétlen beleegyezését” adta ahhoz, hogy „legközelebb folyósítandó törvényes illetményeim összegéből a fent nyugtatott most felvett előleg összeg levonassék minden további megkérdezésem és tudtom nélkül az Hegedűs Kálmán kezeihez kifizetessék”. (Hegedűs Kálmán vármegyei árvaszéki elnök volt, 1921-ben Kiszomborba menekült – S. E.) 1920-ban már szó sem volt később folyósítandó illetményről, a többnyire 300 és 500 koronát már segélyként vették fel az elbocsátott tisztviselők, azok özvegyei, vagy éppen a kiutasítottak. Visszafizetését viszont – mint a Veréb István által aláírt elismervényen olvashatjuk – már nem a leendő illetményükből vonták volna le, hiszen ilyen nem volt, hanem „becsületbeli ügyként” kezelték.

De nemcsak az elismervények maradtak fenn, hanem az adományozók jegyzéke is, amely eredetileg a 422 iratot tartalmazó 1367. számú dossziében található. Az iraton sajnos nincs feltüntetve keletkezésének pontos dátuma. Eszerint az egyes személyektől, bankoktól, ipari üzemektől (a téglagyár mellett feltűnő a cukorgyár hiánya) „befolyt pénzek” összesen 167 550 koronát tettek ki, és a befizetések 300 koronától 30 000 koronáig terjedtek. A legnagyobb adományozó Csekonics Endre gróf zombolyai nagybirtokos volt 30 000 koronával. Az utána következő legnagyobb összeget Léderer Arthur csókai nagybirtokos ajánlotta fel, de volt olyan magánszemély is, aki csak 190 koronát tudott adni.

Úgy vélem, érdeklődésre tarthat számot az Országos Magyar Párt mindössze egy esztendő megélt *Havi Értesítőjének* a bemutatása is, mivel a párt új orientációjának fontos dokumentuma. Az első szám 1928. február 10-én Szabadkán jelent meg Sántha György ügyvédnek, a párt elnökének a szerkesztésében, az utolsó szám pedig decemberben. A királyi diktatúra a Magyar Párttal együtt ezt a folyóiratot is betiltotta. A hagyatékban sajnos nem őrződött meg a lap minden száma. Sántha *Magyar Testvéreim* című vezércikkében így fogalmazta meg a *Havi Értesítő* célját: „Elvisszük a művelődésnek a fáklyáját a legkisebb tanyacsoportra is, hogy a jugoszláviai magyar műveltségben, tudásban ne maradjon el a többi nép között és mindent megteszünk azért, hogy gazdasági előadásokkal, ismeretterjesztő és hasznos tanácsokat adó megbeszélésekkel a magyar nép gazdasági megerősödését elérjük. [...] A szegény magyarságnak szánjuk ezt a havi folyóiratot és ezért szabtuk meg az árát számonként csak 2 dinárban, mert ezt az árát megfizetheti a legszegényebb magyar ember is, és mert a kiállítás ára, a nyomda, a papír költsége ennyit tesz ki. Más pártok pártadót követelnek híveiktől, a Magyar Párt csak azt kéri, hogy tagjai minél nagyobb számban vegyék ezt a havonként megjelenő folyóiratot, hogy minél több magyar szerezhessen okulást, kaphasson tanácsot, útbaigazítást, hogy minél több magyar ember olvashassa azokat a cikkeket, amelyeket szakemberek írnak a törvényekről, amelyekben hozzáértő emberek magyarázzák az adórendeleteket és mindazokat a rendeleteket, amelyeket minden polgárnak ismernie kell, hogy a kötelességeit teljesíthesse, és hogy ne károsodjék meg.”

Az első szám Sántha fent idézett cikke mellett közli a Magyar Párt vezetőinek listáját, külön szól a párt eddig végzett munkájáról, ismerteti a jugoszláv állampolgárságra vonatkozó törvényjavaslatot, a Munkásbiztosító Pénztár tagjainak jogait, gazdasági rovatában a gyümölcsfák trágyázását ismerteti, s végül egy-egy rövid bel- és külpolitikai írást közöl. Az utolsó, téli szám a párt ügyeivel foglalkozik, tanácsot ad az adóbevallás kérdésében, és foglalkozik a magyar nők feladataival is. Jótékonyági nőegyletek alapítására, csecsemő- és anyavédő felvilágosító munkára biztatja a falusi nőket. Mint e cikkben olvashatjuk: „A magyar anyáknak kell, ahol csak lehet, pótolni azokat a hiányosságokat, amelyek a mai iskolai oktatásnak a következményei. A magyar anyák meséljenek gyerekeiknek Petőfiről, Aranyról, figyelmeztessék őket Jókainak csodaszép könyveire, Mikszáth bájos elbeszéléseire, és tartsák ébren az új generációban a

magyar hitet, a magyar kultúrához való ragaszkodást. Ha ezt megteszik, akkor a magyar nők teljesítették a legszebb és a legnagyobb kötelességet: magyar gyermeket neveltek.” Tegyük hozzá, a jó részben analfabéta falusi nők vállára helyezik ezt a súlyos feladatot.

A hagyatékban sok korabeli, ritka napilap is megőrződött. Ismerve a magyar nyelv használata körüli súlyos problémákat (a hivatalos helyiségekben és nyilvános helyeken például ez a felirat díszelgett: „Beszélj államnyelven!”) az úgynevezett narancssárga dossziében található *Narodna sloga* című becskerekai demokrata párti lap 1923. február 4-ei számában meglepődve olvastam egy hibátlan magyarsággal írt cikket. A cikk ismeretlen szerzője a nemzetközi kisebbségi jogok megsértését, a magyar tannyelvű iskolák hiányát, a magyarok szavazati joga körüli anomáliákat stb. a radikálisok számlájára írta, és arra biztatta a magyar szavazókat, hogy a közelgő választásokon ne a Radikális Pártra, hanem a demokratákra szavazzanak.

Várady Imre március 1-jére eső születésnapja, illetve a november 5-ei Imre-nap nemcsak családi ünnep, hanem fontos társasági esemény is volt. Az ezzel kapcsolatos dokumentumok bepillantást engednek a becskerekai magyar polgári középosztály társadalmi életébe. Most két eltérő időpontban keletkezett, eltérő típusú forrást idézek fel. Az első egy névnapi tudósítás, amely a *Híradó* című petrovgrádi napilap 1937. november 5-ei számában jelent meg, a másik Várady Imre 1947-ben írott saját feljegyzése a 80. születésnapjáról. Mint az említett lap *Várady Imre dr. ünneplése* című cikkében olvashatjuk: „A petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület dalárdája nyitotta meg az ünneplés sorát. Este felkereste lakásán dr. Várady Imrét és dallal köszöntötte fel az ünnepeletet, majd Fischer Károly karmester üdvözölte a dalárdisták nevében.” Másnap Marton Andornak, az egyesület igazgatójának vezetésével „népes küldöttség” jelent meg az ünnepelet lakásán, és isten áldását kérte arra a Váradyra, aki „töretlen hittel, buzgalommal és szeretettel dolgozik a magyarság érdekeiért”. Ezután Ambrózy Károly (1914-ben magyar diszkoszvető bajnok, a Messinger Gimnázium tornatanára, 1943-ban a Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetség igazgatója – S. E.) az ifjúság nevében mondott köszöntőt. *Naplójából* tudjuk, de az idézett cikk is utal rá, hogy ilyen alkalmakkor a család illő vendéglátásban részesítette a vendégeket.

Várady 1947-ben írott, 80. születésnapjáról készült feljegyzését naplója második kötetében is olvashatjuk, én azonban most az ál-

talán megtalált, az előbbinél jóval rövidebb, kézzel írott szövegből idézek: „A bensőséges családi reggelizés után úgy 11 óra tájt jöttek a városból a vendégek. Eleinte szórványos egymásutánban, majd a déli harangszó megkondulásakor egyszerre nők, férfiak vegyest, beláthatatlan hosszú sorban. Megtudtam később, hogy előre megbeszélt gyülekező helyen találkozva történt az együttes bevonulás. [...] körbe fogva engem, középre engedték V. Vilmát [Kernné Végh Vilmára utal, aki a város kulturális társadalmi életének aktív tagja volt, önálló írásaival gazdagította a bánáti magyar irodalmat – S. E.], aki velem szemben állva gyönyörű szép folyékonyással, igazán szívből fakadó melegséggel mondotta el a hozzám intézett lelkes felköszöntőt. Az ekkor már együtt volt, mások becslése szerint mintegy 140–150 lelket számláló vendégcsoportból meleg éljen és taps tört elő.

Ennyi megtisztelő szeretettől mélységesen meghatva igyekeztem válaszolni, majd középre lépett dr. K. [Dr. Kálmán Franciné Engel Maca – S. E.] és ismert, meleg hangján elszavalta Juhász Gyula *Min-dig* című költeményét.

Az éljenek, tapsok elhangzása után a kör közepébe állt Fr. [Freund-Baráth György költő, aki a háborút Budapesten vészelte át, majd Izraelbe emigrált. Az 1945-ben elkobzott vagyona kapcsán indított per anyagát Várady Tibor dokumentumnovellában dolgozta fel – S. E.], és igazán nem mindennapi előadókészséggel néhány lelkes, baráti bevezető mondat után a hozzám ez alkalommal írt következő költeményt olvasta fel. [A költemény itt hiányzik, a *Napló*ban viszont olvasható – S. E.]

A vendégek d.u. 3 óra tájt kezdtek búcsúzni, néhány jókedvű házaspár d. u. 5 óráig érezte jól magát e házban. Piroska, Zorka [Várady Imre lánya, illetve József fiának felesége, Várady Tibor édesanyja – S. E.] mint háziasszonyok brillíroztak, csak kuriózumként említem, elkészítettek 600 dr. szendvicset, négyféle vajas, zsíros, nagy tepsiben sült pogácsát. Öt óra után minden elcsendesedett.

Mindenki egy rég eltűnt, soha többé vissza nem térő múlt szellemvilágának kedves emlékét zárta szívébe. Így múlt el 1947 március hó, életem nagy évfordulója. Emlékét sok-sok emlékelődjének hosszú sorába iktatom, magára maradt lelkem eltűnődésére, és elküldöm hozzátok is e nap emlékezetére.”

A Várady-irathagyaték valóban egy „soha vissza nem térő múlt szellemvilágát” őrzi. Jellegénél fogva elsősorban a hagyományozó

Becskerek „rég eltűnt” historiáját. Az iratok kronológiai sűrűsége meglehetősen egyenetlen. A húszas évek kisebbségi szervezkedésére vonatkozó gazdag levelezést, amely tükrözi e munka felgyorsult ütemét, láthatóvá teszi az ebben a munkában résztvevőket, a királyi diktatúra bevezetése után felváltja az ilyen jellegű iratok mennyiségének drámai csökkenése. Megnövekszik viszont az irodalmi élettel, a kultúra szervezésével kapcsolatos dokumentumok száma, amely a korszak politikai tiltásainak következménye, és tükrözi az irodalom, a kultúra kisebbségmegőrző szerepének felértékelődését. A kisebbségi szervezkedést sújtó megtorlások miatt a hagyatékból feltűnően hiányoznak a budapesti kapcsolatokra vonatkozó feljegyzések, bár azt tudjuk, hogy Várady Imre és társai gyakran jártak a magyar fővárosban eligazításért. Meglehetősen hiányosak a belgrádi „kijáró utakra” vonatkozó feljegyzések is. De ezzel együtt is: e páratlan irathagyaték segítségével élő, eleven szereplőkkel népesíthetjük be a délvidéki magyarság viharos múltját.